

стандарт функцыі хэшыравання; AES (advanced encryption standard) – стандарт шыфравання; DES (data encryption standard) – стандарт шыфравання; EES (escrowed encryption standard) – стандарт шыфравання з дэпаніраваннем ключоў; OWHF (one-way hash function) – хэш-функцыя аднабаковая і інш. [1, с. 15–91]. Параўнальна нядаўна сталі ўжывацца ў крыптаграфічнай тэрмінасістэме беларускамоўныя абрэвіятуры: СКАДС – сродкі крыптаграфічныя абароны дзяржаўных сакрэтаў; СКАІ – сродкі крыптаграфічныя абароны інфармацыі; ЭЛП – подпіс электронны лічбавы і інш.

Крыптаграфія – адна з самых старажытных навук – прайшла доўгі шлях у сваім развіцці, яе гісторыя налічвае амаль 4500 гадоў. На працягу гэтага часу паралельна складвалася і развівалася яе тэрмінасістэма. На сучасным этапе крыптаграфія з’яўляецца адным з самых запатрабаваных напрамкаў, а крыптаграфічная тэрмінасістэма стала крыніцай папаўнення і ўзбагачэння новымі лексічнымі адзінкамі тэрміналагічнага корпуса беларускай мовы, адным з яе істотных складнікаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Словарь криптографических терминов / под ред. Б. А. Погорелова, В. Н. Сачкова. М. : МЦНМО, 2006. 94 с.

2. Словарь основных терминов по криптологии / сост. : Ю. С. Харин [и др.]. Минск : БГУ, 2013. 66 с.

3. От манускриптов до шифровальных машин: история криптографии. URL: <https://naked-science.ru/article/sci/ot-manuskriptov-do-shifro> (date of access: 26.06.2025).

УДК 811.161.3’373

ПРЭЦЭДЭНТНАЯ ЛЕКСЕМА «СЛОВА» Ў МАСТАЦКАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА

Ю. В. Назаранка

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, julijanazarenko@mail.ru*

Аналізуецца антэцэдэнтная дэфініцыя прэцэдэнтнай лексемы «слова» ў мастацкай спадчыне класіка беларускай літаратуры Якуба Коласа на матэрыяле выслоўяў, выбраных з 12-томнага збору твораў, даследуецца яе канцэптуальна-прагматычнае значэнне і актуальнасць у пазакантэкставым выкарыстанні. Сцвярджаецца моўна-рытарычная каштоўнасць аўтарскіх выслоўяў у паўсядзённым маўленні праз іх трапнасць, дарэчнасць, выразнасць, а таксама бясспрэчная карысць для ўзбагачэння лексікону.

Ключавыя словы: прэцэдэнтная лексема; антэцэдэнтная дэфініцыя; выслоўе; дыскурс; мастацкі тэкст; кантэкст.

*Божухна, які здольны чалавечак!
І слоўкі ўсе свае, родненькія.
Якуб Колас*

Сярод бясконца разнастайных тыпаў дыскурсу прысутнічае і аўтарскае выслоўе – адзін з маўленча-камунікацыйных жанраў слоўнай творчасці, які разам з іншымі жанрамі стварае маўленчы «модус існавання» чалавека і які можа быць прадметам вывучэння для лінгвістыкі, рыторыкі, паэтыкі, філасофіі, лінгвакультуралогіі, літаратуразнаўства, тэксталогіі і г. д.

Варта адзначыць, што яшчэ з часоў асаблівай навуковай цікавасці да праблем універсальнай граматыкі была выказана думка пра неабходнасць размежавання граматыкі як навукі і граматыкі як мастацтва. Калі першая вывучае субстанцыянальныя, сутнасныя рысы і ўласцівасці моў, то другая скіравана на іх уласцівасці акцыдэнтныя [2, с. 536], да ліку якіх можна аднесці і такія «граматыка-мастацкія» адзінкі, як выслоўі.

Зазірнуць ва ўнутраны свет аднаго з класікаў беларускай літаратуры і стваральнікаў літаратурнай мовы – Якуба Коласа, даюць выдатную магчымасць яго аўтарскія выслоўі.

Аўтарскае выслоўе, як неаднаразова адзначалася даследчыкамі, можа існаваць і стварацца самастойна як твор пэўнага малога жанру літаратуры і ў складзе, кантэксце іншых твораў. Якраз апошнія і характэрна для мастацкай творчасці Якуба Коласа, для яго творчай манеры. «Іменна творчай манеры, бо шматлікія факты сведчаць пра тое, што Якуб Колас добра ўсведамляў мастацкую вартасць і магчымасці гэтага жанру, але не імкнуўся звяртацца да яго дзеля яго самога, затое вельмі ахвотна, шырока выкарыстоўваў яго, па-майстэрску ўводзячы ў мастацкую тканку іншых, больш буйных твораў» [6, с. 59].

Прывядзём некалькі прыкладаў. Варта пачаць з тых, што ўжо трывала ўвайшлі ў літаратурную і народную мову, арганічна жывучы ў маўленні: *Мой родны кут, як ты мне мілы!..; Будзем плыць памалу далей, хоць далёка берагі...; Як паглядзіш – божа мілы! Што з людзьмі робиць чын?; Сутокі неба і зямлі; Прафесар велькіх букваў; ...Веды ў адну толку; Пацяробкі культуры; Ну, дзядзька, як мы тут стаіма? – А так, як цюцька за дзвярыма!; Залатыя словы, хоць, сказаць, не новы; Які ён гога! які дока! Як ён нясе сябе высока!; Не гаварыў, а сек языкам! і інш.*

Між тым, сярод выслоўяў Якуба Коласа – вельмі разнастайных у адносінах тэмы, глыбіні думкі, моўных сродкаў, аб'ёму – нямала і такіх, што прызначаны не для выкарыстання ў маўленні ў якасці «літаратурных прыказак», а хутчэй для ўдумлівага чытання, як і выслоўі многіх іншых знакамітых аўтараў.

Як бачым, існуе пэўная філалагічная традыцыя падзяляць сэнсавасемантычны змест трапна выказанай глыбокай думкі на два віды – прамы і пераносны, або вузкі, кантэкставы і пашыральны, «пазааўтарскакантэкставы». Аўтарскую думку, узятую ў другім выглядзе, мы і будзем у нашым артыкуле адносіць да **выслоўяў**. Такім чынам, можна даць наступнае папярэдняе азначэнне ключавога паняцця: **выслоўе** – гэта від дыскурсу, што нясе ў сабе істотную

думку, мае трапнае, адносна кароткае слоўнае афармленне і дапускае, як правіла, пераносна-пашыральнае ўжыванне ў іншым кантэксце.

Узнікае праблема межаў «сацыяльнага функцыянавання тэкстаў як цэласных знакаў» [8, с. 417] у самой камунікацыі і сучаснай сацыялінгвістыцы.

У працэсе вызначэння сэнсу аўтарскага выслоўя думка чытача паслядоўна праходзіць, паступова «рухаючыся па спіралі», некалькі ступеняў. Дэкадзіраванне, прачытанне тэксту перш за ўсё рухаецца, згодна з антыноміяй «мова – маўленне» ад **сказа** – адзінкі мовы як пэўнай фармальна-граматычнай пабудовы, увасобленай праз сінтагматычныя сувязі членаў сказа, што матэрыялізаваны, аформлены тымі ці іншымі лексічнымі адзінкамі, – да **выказвання** – адзінкі маўлення, маўленчай рэалізацыі сказа, калі істотнымі становяцца такія маўленчыя з’явы, як парадак слоў і лагічнае (тэма-рэматычнае) члененне, інтанацыя і тактавы падзел, мадальнасць, пабочныя словы, звароткі, разнастайныя кантэкставыя сувязі выказанай думкі і пад. Сказ – сінтагматычная адзінка тэксту, выказванне – сінтагматычная адзінка кантэксту. Сказ мае адпаведнае лексіка-граматычнае тэкставае значэнне; выказванне – кантэкставае значэнне.

Авалодванне зместам выслоўя, **асэнсаванне** яго адбываецца ў пэўным «кагнітыўным полі» [3, с. 114–128; 4, с. 101–106]. Аднясенне тэксту да «кагнітыўнага поля» здзяйсняецца з дапамогай ключавых паняццяў, якія перадаюцца прэцэдэнтнымі моўнымі адзінкамі – лексемамі, уласнымі найменнямі, выказваннямі, тэкставымі рэмінісцэнцыямі і пад. І само выслоўе, як мы ўжо адзначалі, можа быць ахарактарызавана як прэцэдэнтны тэкст.

Сярод прэцэдэнтных феноменаў для мэтай нашага артыкула як найважнейшае будзе выкарыстоўвацца паняцце прэцэдэнтнай лексемы. **Прэцэдэнтная лексема** – гэта слова, якое, акрамя канкрэтнага лексічнага значэння, мае яшчэ статус знака вышэйшай духоўнай каштоўнасці. Такія лексемы А. Ф. Лосеў называў «роднымі і вечнымі словамі» [5, с. 32].

У аснове прэцэдэнтнага ці звычайнага (лексікаграфічнага) успрыняцця слова нярэдка ляжаць адрозненні паміж людзьмі ў кругаглядзе, адукаванасці, вопыце, веданні роднай мовы і роднай культуры, дыскурсіўнай падрыхтаванасці і шмат у чым іншым. Таму прэцэдэнтнасць той ці іншай лексемы можа стаць аб’ектам філасофіі, прадметам тлумачэння і навучання як пэўны феномен быцця чалавека.

Падкрэслім, што гаворка ідзе не пра ўласныя імёны, а пра лексіку звычайную, агульную, якая, на нашу думку, адлюстроўвае духоўную культуру этнасу не ў меншай ступені, чым адзінкі, якім ў навуцы прысвечана мноства даследаванняў, – фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі, крылатыя словы і іншыя малыя жанры слоўнай творчасці.

Не ставячы сабе мэту вычарпальна апісаць прэцэдэнтнасць гэтай ключавой лексемы, мы будзем раскрываць сэнс праз «антэцэдэнтныя дэфініцыі» і праз прыклады Коласавых выслоўяў. Антэцэдэнтная дэфініцыя – гэта спосаб раскрыцця сэнсу прэцэдэнтнай лексемы праз спісы яе антэцэдэнтаў – іншых лексічных адзінак, якія ўзяты з тэксту твораў і ўмоўна лічацца тымі, што папярэднічаюць агульнай (найбольш абстрактнай) лексеме, напрыклад: ча-

лавек – гэта Сымон, Апанас, Ян..; галава, ногі, горла..; гонар, злосць..; маладзец, дурыла..; вулічны выжыга, добрае імя і г. д., і г. д.

Антэцэдэнтнае значэнне – гэта несумненна семантыка-кагнітыўная з’ява. Але яно не супадае ні з лексікаграфічнай дэфініцыяй, ні з азначэннем філасофска-энцыклапедычным. Яно адлюстроўвае аўтарскае стаўленне да тэмы выслоўя, яго бачанне пэўнай ідэі праз слова і ўласцівыя яму катэгорыі якаснай ацэнкі, эмацыянальнасці, экспрэсіўнасці, персуазійнасці (пераканальнасці) і пад., што дало падставы некаторым даследчыкам гаварыць пра спецыфічную катэгорыю «мастацкай мадальнасці», якая характарызуе сэнс выслоўя і «вобраз аўтара» ў ім. Вось як вызначаў асабістую сферу прамоўцы (іншымі словамі, антэцэдэнтнае значэнне) Ю. Д. Абрэян: «У гэтую сферу ўваходзіць сам прамоўца і ўсё фізічна, маральна, эмацыянальна ці інтэлектуальна блізкае яму, ... усё, што знаходзіцца на момант выказвання ў яго свядомасці» [1, с. 645].

«...Выкарыстанне слова ў дыскурсіўнай артыкуляцыі з’яўляецца найбольш яскравай і агульнапрызнанай адрознівальнай рысай чалавека» [7, с. 40]. Тым больш, ужо даўно вядомая вельмі моцная сувязь слова з рэчаіснасцю, яго ўплыў на ход падзей. Таму да слова нельга ставіцца абыякава. Лейтматывам данай групы выслоўяў з’яўляюцца словы Якуба Коласа (тут і далей спасылкі ілюстрацыйнага матэрыялу (том, старонка) даюцца па выданні: Якуб Колас. Збор твораў: у 12-ці т. Мінск, 1961–1964):

За словамі не бачым мы жывой работы, сапраўднага дзела. А слова-гаварню за гэтае дзела прымаем. (VII 70)

Гэтую думку пацвярджаюць наступныя выслоўі:

Гаварыць языком можна ўсё ўсякаму, а зрабіць можа не ўсякі і не ўсё. (IV 305)

Скажаш слова не такое –

Быць бядзе. (VIII 25)

Аднак увасабленне прэцэдэнтнай лексемы *слова*, безумоўна, не абмяжоўваецца канстатацыяй таго, што словы, на жаль, дамінуюць над справай. Сярод Коласавых выслоўяў пераважаюць усё ж такія адзінкі вобразныя, дасціпныя, гумарыстычныя:

Бо што жанкі? раз што панята,

Ноль – слова нашага ім брата... (VI 60)

Ніхто, як простая сялянская душа, не патрапіць так знайсці тых добрых словы і выразы, што гаюча ідуць да другой душы, каб усцішыць і заспакоіць яе раны. (IX 90)

Першае яго слова насіла імя той рэчы, якую мужыкі на поле вывозяць. (IV 35)

Ніяк не клеіцца размова,

Хоць думак шмат у галаве, –

І трудна тое знайсці слова,

Што сотні слоў другіх заве. (VIII 184)

Кагнітыўна-антэцэдэнтны абсяг лексемы *слова* можа быць прадстаўлены наступным чынам:

Слова

апаবাদанне	адазвацца	абмінуць непатрэбныя словы
выраз	адбаярвацца	адазвацца трапным словам
гаворка	ведаць	выходзіць слоўная гімнастыка
даклад	выказаць	гаворка без прымусы
жарт	гаварыць	гаворка пляцецца
запазычанне	гаманіць	да спрэчак ласы
імя	гучаць	думкі і словы злічаць
лаянка	загадаць	дух мовы
мова	закалыхваць	жарты дармавыя
мянушка	зваць	жорсткія словы
наватвор	казаць	залатыя словы
паўслова	пасведчыць	лашчыць слух
пашквіль	паўтарыць	мастацкая лаянка
паэт	пярэчыць	мова сучаснасці
пераклад	распытваць	мянціць языкам
прамова	растлумачыць	на словы нізаць словы
прозвішча	сказаць	падпасці пад абладу слоў
пытанне	счапіцца	падстрэліць на словы
размова	шапацець	пашквіль славы не падмочыць
сварка		развязаць язык
сказ		секчы языкам
слова-ззянне		сказаць у добры час
слова-гаварня		слова дае гарт
слова-краска		слова словам паганяе
слоўка		слова сотні другіх заве
слоўкультура		шаблон пустых слоў
спрэчка		языка не муляй і інш.
цэнзура		

І, вядома, класік не мог абмінуць тэму нашага роднага беларускага слова, заклікаючы свядома карыстацца ім, паважаць і цаніць яго:

*Слова – радасць, слова – чары,
Вобраз вечна юных вёсен,
Ёсць ты ўсюды: ў сонца, ў хмары,
Ты глядзіш праз неба просінь.
Лашчыш слух мой, слова-ззянне,
Атуляеш сэрца ласкай,
Ноч і вечар, дзень, світанне
Абняло ты, слова-краска (II 384).*

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Апресян Ю. Д.* Дейксис в лексике и грамматике и наивная картина мира // Ю. Д. Апресян. Избранные труды : в 2 т. Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. М. : Школа «Языки русской культуры», 1995С. 629–650.

2. *Бокадорова Н. Ю.* Универсальные грамматики // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. Энци., 1990. С. 536–537.
3. *Брудный А. А.* Понимание и текст // Загадка человеческого понимания. М. : Политиздат, 1991. С. 114–128.
4. *Воробьев В. В.* К понятию поля в лингвокультурологии (Общие принципы) // Русский язык за рубежом. 1991. № 1. С. 101–106.
5. *Лосев, А. Ф.* Философия имени. М. : МГУ, 1990. 271 с.
6. *Міхневіч А. Я.* Афарыстыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) // Беларуская лінгвістыка. 1983. Вып. 22. С. 59–65.
7. *Рикёр Поль.* Какого рода высказывания о человеке могут принадлежать философии // О человеческом в человеке. М. : Политиздат, 1991. С. 49–59.
8. *Топоров В. Н.* Риторика // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. Энци., 1990. С. 416–417.

УДК 811.161.3'04'35 + 930.2:003.349.072

АБ ГРАФЕМЕ S (ЗЯЛО) У КІРЫЛІЦКІМ ПАСЛЯСЛОЎІ ДА КНІГІ «АПОСТАЛ» ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

М. Р. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, prigodichng@bsu.by*

У артыкуле аналізуецца змест і паасобныя палеаграфічныя асаблівасці кнігі «Апостал» Францыска Скарыны, выдадзенай у сакавіку 1525 г. у Вільні. Акцэнтуюцца ўвага на варыянтах асобных кірыліцкіх літар, у прыватнасці – адзінкавым ужыванні літары S (зяло) для перадачы гука [з]. Прыводзяцца звесткі аб факсімільным выданні апошняй друкаванай кнігі Францыска Скарыны.

Ключавыя словы: старажытная графіка; варыянтнасць графем; кніга «Апостал» Францыска Скарыны; літара S (зяло); гук [з].

Наша выступленне па азначанай тэме меркавалася агучыць на рэспубліканскай навуковай канферэнцыі «Беларускае гістарычнае мовазнаўства: стан і перспектывы развіцця», прымеркаванай да 90-годдзя з дня нараджэння члена-карэспандэнта НАН Беларусі Аляксандра Мікалаевіча Булыкі. Аднак па пэўнай прычыне зрабіць гэта не атрымалася. Правядзенне XI Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова – літаратура – культура», прысвечанай 500-годдзю выдання Францыскам Скарынам кнігі «Апостал», у значнай ступені звязана і з дзейнасцю А. М. Булыкі. У пару навуковай маладосці наш сёлетні юбіляр, працуючы над папайненнем картатэкі будучага «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», адначасова ўважліва адсочваў графіка-арфаграфічныя асаблівасці помнікаў старажытнага беларускага пісьменства, у тым ліку і выданняў беларускага першадрукара. Вынікам гэтай працы стала абарона ў 1966 г. кандыдацкай дысертацыі «Арфа-